
Juan José Morales¹

II. Fülöp és a spanyol birodalom

Hugh Thomas: World without End. The Global Empire of Philip II (Penguin Books Ltd, 2014, 496 oldal) című könyvének bemutatása

A három-négy évszázadon át fennálló spanyol birodalom a földkerekség hatalmas területeit foglalta magában. A terjeszkedés korai szakaszában még maga Spanyolország is kialakulófélben volt. Az Ibériai-félsziget kisebb-nagyobb királyságai fokozatosan egyesültek egyetlen korona uralma alatt, miközben óriási társadalmi, vallási és gazdasági átalakulás is lezajlott. Ilyen komplex folyamatok helyes megértése nagy körültekintést követel. A probléma itt nem a dokumentumok hiányában, hanem épp ellenkezőleg, az írott források óriási mennyiségében rejlik.

Akár külön, önálló témakörnek is tekinthetnénk azt a problémát, hogy hogyan érzékelt Spanyolországot és a spanyol birodalmat a külvilág. Az angolszász világban a Spanyolország, a hatalma csúcsán levő félelmetes ellenség által jelentett fenyegetés miatt érthető módon negatív felhangok kapcsolódtak a spanyol birodalomhoz. Hogy végül ez lett a „hagyományos bölcsesség”, ami egészen a közelmúltig tartotta magát, az összefüggésben áll azzal is, hogy a későbbi angolszász dominancia és sikerek indokolásához és magyarázatához sokszor a hanyatló Spanyolországot használták fel ellenpéldaként.

¹ Juan José Morales a *Compromiso Empresarial* című spanyol folyóirat munkatársa, a hongkongi Spanyol Kereskedelmi Kamara korábbi elnöke. A Hongkongi Egyetemen szerzett diplomát nemzetközi és közügyekből, emellett nemzetközi kapcsolatokat hallgatott a Pekingi Egyetemen.

A nyugati populáris kultúrában – az operalibrettóktól kezdve a hollywoodi filmekig – II. Fülöp spanyol királyt előszeretettel ábrázolták szörnyetegként. Ezzel a szemlélettel szemben nincs hiány az olyan, különböző nyelveken íródott könyvekben, amelyek tudományos igénygel foglalkoznak a Spanyol Birodalommal és II. Fülöppel, bár ezek többnyire a szakmai köröknek szóló munkák. Közülük még ma is kiemelkedik Fernand Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában (La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II, 1949)* című könyve. Angol nyelvterületen a kiváló történész, John H. Elliot vetette meg a birodalmi Spanyolországról szóló komolyabb tanulmányok alapjait, s hozzá csatlakozott az utóbbi időben (egyedüliként) Felipe Fernández-Armesto spanyol származású brit történész. Talán a legjobb angol nyelvű életrajz még mindig Peter Pierson *Philip II of Spain (II. Fülöp spanyol király, 1975)* című könyve. Bár már régóta csak antikváriumokban lehet beszerezni, a könyv figyelemre méltó a források rendkívül alapos ismerete és a könyv alanyának a történelmi kontextusban való elhelyezése miatt. Az azonban sokat elárul, hogy a spanyol történészek által írt számos kivételes mű közül gyakorlatilag egyet se fordítottak le angolra, még a terület olyan tekintélyes szakértőinek munkáit sem, mint a néhai Manuel Fernández Álvarez professzor vagy Francisco Morales Padrón.

Hugh Thomas, aki méltán számít ismertnek az 1960-as évek elején megjelent *The Spanish Civil War (A spanyol polgárháború)* című munkájáért, a közelmúltban írt egy könyvsorozatot a spanyol birodalomról. A Thomas által alkalmazott megközelítés a színes személyiségek, a sok kaland – ezen a területen a téma valósággal kimeríthetetlen – és néhány reflexió hagyományos keveréke. *A World without End. The*

Global Empire of Philip II, a trilógia nemrégiben megjelent harmadik kötete az utolsó hódítások történetét is elmeséli, kezdve az 1540-es évekkel és II. Fülöp uralkodásának kezdetével – mint tudjuk, Fülöp azután vette át a birodalom irányítását, hogy apja, V. Károly császár 1556-ban lemondott a trónról – 1598-ban bekövetkezett haláláig, amikor az expanzió megtorpant. Ebben az időszakban a konkvisztátorokat felváltották a történet új főszereplői, azaz a telepések és az bürokraták (alkirályok, kormányzók, püspökök és szerzetesek). Hugh Thomas-nak – aki maga is angol lord, barátai között pedig spanyol arisztokraták is akadnak – jó érzéke van ahhoz, hogy a múlt grandjait és *hidalgóit* bemutassa, bár igyekezete néha zátonyra fut a családfák iránt tanúsított túlzott figyelem miatt.

A könyv érdeme viszont, hogy Thomas feltárja a birodalom legsajátosabb vonásait. Ez volt az első olyan globális birodalom az újkor történetében, ahol – a könyvnyomtatás feltalálása után – az írott szó valóban döntő szerepet játszott. A spanyolok úttörők voltak, új óceánokra hajóztak és ismeretlen földekkel találkoztak, amelyeket ők fedeztek és térképeztek fel elsőként. Semmi sem készítette fel őket az eltérő kultúrákkal és a számtalan egzotikus néppel való találkozásra. A spanyolok átadták a saját kultúrájukat, vallásukat és intézményeiket, és keveredtek az őslakosokkal. Sok filozófiai mű íródott az indiánok védelmében, így például Francisco de Vitoria művei, amelyeket a modern nemzetközi jog alapművei között tartanak számon.

Hugh Thomas úgy mutatja be II. Fülöpöt, mint „felvilágosult despotát” és „bürokrata uralkodót”. Fülöpnek volt talán a legnagyobb könyvtára Európában, egyetemi előadásokra járt és igényes műértő volt. Támogatta Tizianót és gyűjtötte a nagy Hieronymus Bosch, Joachim Patinir, illetve Van der Weyden remekműveit, melyeknek ma a Museo del Prado ad otthont.

A hatalmas és rettegett II. Fülöp ugyanakkor egy hétköznapi ember hiányosságaival és hibáival rendelkezett. Leghűségesebb és leghozzáértőbb követőit mellőzve gyakran

olyanokba fektette a bizalmát, akik azt nem érdemelték ki. Túlságosan büszke ember volt és legsúlyosabb baklövésai – mint például az Armada pusztulása és a németalföldi válság helytelen kezelése – a túlzott önbizalmának voltak köszönhetőek. Családszerető ember volt, akinek levelei tanúskodnak a lányai iránt érzett szeretetéről. Minden királysága közül II. Fülöp leginkább Kasztíliában érezte otthon magát, és csodálta az ottani emberek őszinte természetét. A kasztíliaiak viszont gyűlöltek őt, mert nekik kellett viselni a végtelen háborúk és az egyre emelkedő adók minden terhét...

Ahogy Richard L. Kagan kifejtette *Students and Society in Early Modern Spain (Diákok és társadalom a koraiújkorai Spanyolországban, 1974)* című tanulmányában, a 16. század folyamán Európa valóságos „oktatási forradalmon” ment keresztül. A művelt, illetve különösképp az egyetemi végzettséggel rendelkező férfiak száma hirtelen és példa nélküli módon megnőtt – de sehol sem olyan mértékben, mint Spanyolországban, ahol eredetileg azt szánták a feladatukul, hogy kielégítsék az újonnan létrejött nemzetállam adminisztratív igényeit, illetve, hogy idővel ők irányítsák a közigazgatást a birodalom tengerentúli tartományaiban.

„Az Aranykor spanyoljai összességében nem kevesebb, mint negyven egyetemet alapítottak vagy szerveztek újjá; és nemcsak Spanyolországban, hanem a spanyolok által ellenőrzött európai területeken is. Ez pedig olyan fegyvertény, amit más európai országok nem tudtak utánozni.”

Bár a fellendülés hatásai viszonylag rövid életűek lesznek, 1600-ra Kasztília volt talán a legjobban képzett európai királyság.

A konkvisztátorok többnyire írástudóak voltak. Egy összecukható asztal és egy összecukható szék szinte elengedhetetlen része volt a személyes felszerelésüknek – még a legkisebb expedíció esetében is, ami mélyen

behatolt az őserdőbe vagy az égbe nyúló hegyek közé –, mert rögzíteniük kellett a tetteiket, és jelentést kellett írniuk az udvarnak, hogy megkaphassák az elismerést és jutalmat. A „Conquista” nem hivatalos, hanem a korona engedélye alapján indított magánfinanszírozású vállalkozás volt. Az igazságszolgáltatás is a helyszínen történt, de írásban és a spanyol jog szerint. Amint letelepedésre alkalmas helyet találtak, a spanyolok várost alapítottak, városi tanáccsal és bírósággal. A hódítások és felfedezések kora utat engedett a dokumentumok tömkelegének, a krónikák, szerződések, számlák, bírósági jegyzőkönyvek, levelezés és feljegyzések tengerének, ami ma a spanyol levéltárakat megtölti.

Az eredmény egy nehézkes bürokrácia kialakulása volt. Bár időnként hasznos eszköz az egyéni ambíciók semlegesítésére, a bürokrácia egyben a stagnálás oka is lehet. Ahogy azt egy nápolyi alkirály epésen megjegyezte a Madridból érkező utasításokkal kapcsolatban:

„Amikor valaki biztosan tudja, hogy eljön érte a Kaszás, akkor kérnie kellene, hogy a Halált Spanyolországból küldjék, mert akkor soha nem érkezne meg.”

A konkvisztádorok motivációja egyszerű volt: javítani akarták saját társadalmi és gazdasági pozíciójukat. Tevékenységükben a vallásos gondolkodásmód és a harcos szellem is komoly szerepet játszott, vállalkozásaiknak pedig egy irodalmi műfaj, a Spanyolországban akkoriban különösen népszerűnek számító lovagregény kölcsönzött sajátos karaktert. (Patagónia és Kalifornia például eredetileg kitalált, lovagregénybeli helynevek voltak.)

A *World Without End* nagy részét szerzője az ázsiai spanyol terjeszkedés történetének szenteli, ami egy manilai hídfőállásból indult ki. A Kínával folytatott kereskedelem keretében luxustermékeket szállítottak a spanyol-amerikai arisztokrácia tagjainak, amiért az Amerikában kitermelt ezüsttel fizettek. Az első Kínába

indított hivatalos spanyol expedíció 1575 júliusában érte el Fucsou városát. Az expedíció tagjait Fucsien tartomány kormányzója, Lin Jao-hiu fogadta, aki a szokásos kínai diplomácia szellemében udvarias szavakkal, de hűvösen fogadta a vendégeket.

Sajnálatos módon a szerző olyan levéltári anyagot választott ki és elemez, amely egy kormányzó és egy jezsuita machinációiról szól, akiknek célja az volt, hogy rávegyék az uralkodót Kína megtámadására. Ezek a nevenséges „tervek” azonban – tekintet nélkül arra, hogy mennyi levéltári anyag maradt fenn róluk – nem érdemelnének többet egy lábjegyzetnél. II. Fülöp utasításai egyértelműek voltak arra vonatkozólag, hogy tartsanak fenn jó kapcsolatokat Kínával:

„Ami pedig Kína meghódítását illeti, amire Ön szerint nekünk most vállalkoznunk kellene, a mi véleményünk az, hogy ez nem a legjobb alkalom arra, hogy megvitassuk a kérdést. Sőt, inkább arra kellene törekedni, hogy jó barátok legyünk a kínaiakkal. Ne szövetekezzen tehát az említett kínaiak kalóz ellenségeivel, és ne adjon nekik [a kínaiaknak] okot arra sem, hogy ellenséges érzületekkel viseltesse nek irántunk.”

Úgy tűnik, hogy Thomas tévesen fordította a fenti passzust, így nála a kalózok szövetségei, nem pedig (mint az eredetiben) ellenségei a kínaiaknak. A könyv meglehetősen sok ilyen pontatlanságot tartalmaz, például egyes városok, falvak, illetve az emberek szülőhelye hol egyik, hol másik tartományban található. Ezek olyan hibák, amiket észre kellett volna venni a könyv kiadása előtt.

Az első hivatalos expedíciót egyébként Miguel de Luarda, egy veterán katona, és Martin de Rada barát, a matematikus és csillagász vezette (utóbbi sokáig élt Új-Spanyolországban és jól ismerte az otomi nyelvet). Mindkét spanyol, a katona és a szerzetes is vásárolt könyveket Kínában, és kellemesen meglepődtek azon, hogy mennyire olcsók. Az ő jelentéseik és más korai spanyol és portugál beszámolók alapján Juan González de

Mendoza megírta a *Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran reyno de la China (A hatalmas Kínai Királyság és valóságának, szokásainak története)* című könyvét, amelynek első kiadása 1585-ben jelent meg Rómában, ezután pedig hamar lefordították a nagyobb európai nyelvekre. Hugh Thomas is megemlíti, hogy Mendoza könyve ötven éven át igazi bestseller volt, valójában azonban sokkal többről van szó. Első alkalommal jutott el számottevő mennyiségű információ Kínáról Nyugatra. Kína kedvező fényben tűnt fel, olyan városi civilizációként, ami szem előtt tartja az elért eredményeit, és szívében viseli az oktatás kérdését. A könyvben voltak leírások az iskolákról és kórházakról, a kereskedelemről és az életmódról is.

Az első, Kínát ábrázoló nyugati térképet 1584-ben tette közzé (Cum Privilegio Imperatoris) Abraham Ortelius.² A térkép a szintén a király szolgálatában álló portugál földrajztudós, Luis Jorge de Barbuda munkáján alapult. A Nagy Fal és a jelentősebb folyók mellett tizenöt tartomány neve azonosítható rajta. A térkép hátoldalára nyomtatták az első Európába eljutott kínai írásjeleket, amelyek Bernardino de Escalante testvér leveleiből származnak.

1592-ben egy másik Manilában dolgozó spanyol szerzetes, Juan Cobo volt az, aki először fordított le egy kínai szöveget – egy konfucianus primert – európai nyelvre (kasztiliai spanyolra). Ugyanő volt az, aki először lefordította az európai tudomány összefoglalóját (a Si Lu-t) kínaira.

Az első találkozás Spanyolország és Amerika között olyan sok emberáldozatot követelt, amelynek pontos mértéke még ma sem teljesen ismert. Milliók pusztultak el az európai járványok miatt, amelyek ellen a bennszülött lakosság nem rendelkezett immunitással.

2 A térkép megtekinthető egyebek között a *China in European Maps: A Library Special Collection* című kötetben is (összeállította és szerkesztette: Min-min Chang).

Tagadhatatlanok a visszaélések és a kizsákmányolás; szemtanúk és kortársak által papírra vetett beszámolók álltak akkor és állnak ma is rendelkezésre, amiket mindenki elolvashatott és elolvashat. Montezuma, Atahualpa és Tupac Amaru meggyilkolásáról a spanyol nyelvű világ összes iskolájában tanulnak a diákok. Ugyanezekben az osztálytermekben ma is tanítják Alonso de Ercilla, Inca Garcilaso és Juana Ines de la Cruz nővér írásait, bár arra már nem feltétlenül emlékeznek vagy nem kérdezik meg, hogy melyik nép gyermekei voltak a szerzőik.

Mexikóban már 1535-ben működött egy nyomda. Az első mexikói könyvkereskedő egyik feljegyzéséből kiderül, hogy számos példány volt raktáron Fernando de Rojas *La Celestinájából*, a spanyol irodalom egyik korai klasszikusából (egy szerelmi történetből, ami egyszerűs mind a társadalmi erkölcsök maró kritikájával is szolgált). 1605-ben a *Don Quijote* első kiadásának sok példányát szállították Peruba hajóval.

(*The Asian Review of Books*)

Dermot Meleady³

1914 nyara az ír függetlenség küszöbén

Prológus

Isaac Butt (1813–1879) és Charles Stewart Parnell (1846–1891), az Írország függetlenségéért folytatott politikai küzdelem két jeles alakja már nem érthette meg 1914 kora nyarat, amikor a főként katolikusokból álló ír nacionalista közösség tagjai tanúi lehettek a Home Rule-ért, azaz a szigetország önkormányzatát biztosító törvény megszületéséért folytatott negyvenéves harc sikerének. H. H. Asquith liberális kormánya a John Redmond által vezetett Ír Parlamenti Párttal szövetségben elérte, hogy elfogadják a harmadik Home Rule törvényt, amit május 25-

3 Dermot Meleady John Redmond életrajzának szerzője. A könyv első kötete *Redmond: The Parnellite* (Cork University Press, 2008), a második *John Redmond: The National Leader* (Merrion, 2013) címmel jelent meg.